

Wstęp

Oprawa bezszwowa, biblioteczna, francuska, kartonowa, miękka, twarda, płócienna, spiralna, sprężynowa, z surowym grzbietem, oprawa *à la fanfare*, aksamitna, aldyńska, arabska, architektoniczna, gotycka, grecka, karolińska, koptyjska, koronkowa, luksusowa, malowana, mozaikowa, płaszczowa, radełkowa, sakwowa, średniowieczna, w stylu *empire*, rokokowa, współczesna czy zabytkowa – choć tak liczne, to jednak ciągle tylko wybrane określenia związane z pojęciem okładki, która chroniąc blok książki, zdobiąc go i promując, pełni też funkcję semantyczną. Tegumentologia stopniowo przestaje być domeną zarezerwowaną wyłącznie dla bibliologów, intrologów i poligrafów, konserwatorów zabytków czy historyków sztuki, a tym samym wyrażenie „od deski do deski”, wywodzące się ze średniowiecznego sposobu zabezpieczania ksiąg deskami oprawionymi w skórę, nabiera nowych znaczeń. Refleksje na temat okładki i obwoluty, będących integralnymi częściami woluminu, pojawiają się także w kontekście książki kongenialnej i zachęcają do pogłębionych analiz literaturoznawczych. Zagadnienia semiotyki tekstograficznej, w tym wypadku polegającej również na budowaniu relacji między słowem a obrazem na płaszczyznach oprawy i obwoluty, nie mieszczą się bowiem w granicach takich zjawisk, jak książka artystyczna, liberatura, książka piękna, książka graficzna, poezja konkretna bądź komiks.

Prezentowany numer „Sztuki Edycji” w dużej mierze jest pokłosiem drugiej konferencji naukowej z cyklu „Tekstografie” zatytułowanej „Od deski do deski. Retoryka oprawy”, a zorganizowanej na Uniwersytecie Wrocławskim w 2022 roku przez Pracownię Badań nad Związkami Słowa i Obrazu w Praktykach Piśmiennych oraz Zakład Edytorstwa Instytutu Filologii Polskiej. Głównym celem obrad, przyświecającym też zebranym tu artykułom, była próba zastosowania narzędzi naukowych do opisu zasad, norm i praktyk w kształtowaniu oprawy jako elementu scalającego publikację, a jednocześnie pierwszego segmentu, w którego obrębie zaczynają się realizować zależności między tekstem (i jego składowymi – zdaniem, słowem, literą, znakiem) a obrazem: fotografią, rysunkiem, reprodukcją dzieła sztuki, autorską ilustracją, krojem pisma,

rozmaitymi zabiegami typograficznymi. Interesuje nas to, jak rozwiązania edytorskie z zakresu łączenia tekstu i obrazu w ramach oprawy publikacji wykraczają poza sumaryczne ujęcie tych dwóch komponentów rozpatrywanych oddzielnie i współtworzą dzieło charakteryzujące jednorazową edycję lub stają się łatwo rozpoznawalną cechą dystynktywną serii wydawniczej.

W artykule otwierającym ten numer „Sztuki Edycji” Jan A. Choroszy pisze:

W ewoluującej przez wieki praktyce społecznej, jaką było i jest tworzenie oprawy książkowej, zapisały się dzieje drukarstwa i ruchu wydawniczego, utrwaliły się pomysłowość i wynalazczość rzemieślników i artystów, odbiła się wrażliwość czytelników. W gruncie rzeczy można mówić o oprawie jako o tekście kultury, czyli o zjawisku, które jest nie tylko wieloelementowym i heterogenicznym systemem semiotycznym (a więc strukturą), ale i dziedziną twórczej działalności regulowanej kodem antropologicznym (a więc procesem) i bezpośrednio dostępnej ludzkiemu doświadczeniu.

Refleksje na temat retoryki i retoryczności współczesnej oprawy pojawiają się także w artykułach Anny Folti-Rusin i Doroty Piekarczyk. Autorka pierwszego z nich wykorzystuje instrumentarium terminologiczne Gérarda Genette’a i Jacques’a Derridy odnoszące się do opisu i specyfikacji sfery paratekstowej, jaką jest okładka, nawiązuje też do interpretacji obrazów dokonywanej przez Rolanda Barthes’a. W drugim tekście badaczka zwraca zaś uwagę na aspekt językowy okładki, proponując analizy semiotyczne, które dowodzą, że oprawa rozumiana jako złożony znak i narzędzie retoryczne w rękach wydawców wymaga spojrzenia interdyscyplinarnego, integrującego rozmaite perspektywy metodologiczne.

Autorki i autorzy następných tekstów zamieszczonych w prezentowanym numerze czasopisma przedstawiają pogłębione studia przypadków opraw pochodzących z różnych epok i rejestrów kultury. Justyna Bajda przygląda się kompozycjom ornamentalnym Eugène’a Grasseta, francuskiego ilustratora uznawanego za współtwórcę *art nouveau*, zafascynowanego Morrisowską ideą odnowy „książki pięknej”. Do tej tradycji chętnie nawiązywał także Emil Zegadłowicz, którego kreatywne podejście do projektów wydawniczych stało się przedmiotem zainteresowania Joanny Kulczyńskiej-Kruk. Justyna Gorzkowicz na przykładzie projektów Oficyny Poetów i Malarzy – emigracyjnego wydawnictwa założonego przez Krystynę i Czesława Bednarczyków – pokazuje, jak dzięki maestrii graficznej i wyjątkowym relacjom z autorami można uczynić z oprawy klucz do zrozumienia nie tylko eksplicytnych treści, ale i ukrytego przesłania książki. Adam Poprawa analizuje okładki wydań *Pamiętnika z powstania warszawskiego* Mirona Białoszewskiego jako konstelacje sensów wplecionych w skomplikowane sieci zależności między estetycznością a abstrakcyjnością z jednej, a militarnością i cywilnością z drugiej strony. Hipotezy dotyczące sposobów oddziaływania okładek na czytelników – jako tego, co warunkuje lekturę – formułuje Marcin Czerwiński na podstawie tomików wierszy Rafała Wojaczka. Anita Wincencjusz-Patyna prezentuje zaś Bohdana Butenkę jako „architekta książki”, świadomie realizującego jej całościowy koncept – niczym plan budynku, którego „elewacje” oraz „bramę reprezentacyjną” (czyli okładki przednią i tylną oraz obwolotę) artysta ów projektował ze szczególną starannością. Okładkom książek naukowych swoje rozważania poświęcił natomiast Jakub Rawski, identyfikując funkcje semantyczne i komunikacyjne opraw publikacji Marii Janion. Na zakończenie działu

Dorota Ucherek proponuje analizę projektów Przemka Dębowskiego z wydawnictwa Karakter, punktem wyjścia czyniąc strategię (typo)graficzne wyróżniane przez autora tych unikatowych prac, zawsze stanowiących wyzwanie intelektualne dla odbiorcy.

W drugim dziale umieściliśmy artykuły odnoszące się do konkretnych kolekcji. Elżbieta Pokorzyńska na podstawie kwerendy przeprowadzonej w zbiorze książek osiemnastowiecznych oraz w magazynie czasopism Biblioteki Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy charakteryzuje zgromadzone tam oprawy broszurowe, dokonując ich typologii. Katarzyna Krzak-Weiss opisuje bezcenne znaleziska wydobyte z makulatury introligatorskiej – szesnastowieczne karty do gry. Jakub Maciej Łubocki prezentuje oprawy, okładki i obwoluty jako obiekty muzealne na przykładzie zbiorów Działu Sztuki Wydawniczej Muzeum Narodowego we Wrocławiu. Obszary refleksji zostały więc uporządkowane tematycznie, a dotyczą takich zagadnień, jak teoria i historia oprawy, technologie oprawy, a ponadto semantyka i retoryka oprawy.

Tom uzupełniają rozmowa Wojciecha Kruszewskiego i Dariusza Pachockiego z Mirosławem Strzyżewskim z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, założycielem „Sztuki Edycji” (w ramach cyklu „Słudzy wielkości. Rozmowy o edytorstwie”), opracowane przez Magdalenę Bizior listy Barbary Czerwijowskiej do siostry Kazimierzy Iłakowiczówny, a także refleksje „książkowej krawcowej” – Anny Juchnowicz z Pracowni Książki Artystycznej ASP we Wrocławiu. Nie zabrakło też recenzji i omówień pozycji oraz wystaw, w których dominującą rolę odgrywają okładki/oprawy – wieloautorskiej publikacji *Wy-twórcy książek. Historia społeczności wydawniczej w czasach PRL-u* pod redakcją Jacka Mrowczyka, monumentalnego dzieła z zakresu tegumentologii, czyli *Leksykonu oprawoznawczego* Elżbiety Pokorzyńskiej, Małgorzaty Pronobis-Brzezińskiej i Arkadiusza Wagnera, oraz wystawy „Oprawy gotyckie XIII–XVI wieku ze zbiorów toruńskich”, która od 14 grudnia 2024 roku jest prezentowana w Galerii Sztuki Gotyckiej w Ratuszu Staromiejskim w Toruniu.

Temat konferencji „Od deski do deski. Retoryka oprawy” wzbudził duże zainteresowanie i odzew wielu specjalistów należących do różnych dyscyplin. Pozwolił na spojrzenie na okładkę, obwolutę, oprawę z perspektywy teoretycznej, opis historycznych przemian i intrygujące analizy wybranych przykładów. Mamy nadzieję, że zdoła też zainteresować czytelników najnowszego numeru „Sztuki Edycji”.

*Justyna Bajda
Olga Taranek-Wolańska
Dorota Ucherek*